

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 58., BR. 5., 161. – 200., ZAGREB, prosinac 2011.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

KOLEBANJE IMENIČKOGA RODA U HRVATSKOME JEZIKU

Tomislav Talanga

Mnoge hrvatske gramatike od druge polovice 19. st. naovamo, jezični savjetnici i slični priručnici upućuju na imenice kolebljiva gramatičkoga roda ili dvorodnice,¹ navodeći u pravilu po nekoliko izdvojenih primjera, ali ima i radova koji daleko izdašnije obrađuju ovu, možda ipak manje ili više rubnu problematiku hrvatskoga jezika. Polazište je u ovom radu da se običnim zbrajanjem primjera kolebanja u jezičnim priručnicima ne mogu sagledati razmjeri te pojave, stoga ovaj rad nudi uvid u svekolike razmjere problematike, ali i u mogućnosti daljnega istraživanja.

Dosadašnja istraživanja

Dosadašnja važnija istraživanja i usputne obrade o kolebanju imeničkoga roda započinju prilogom Alije Nametka u *Jeziku* (1967. – 1968.) koji postavlja pitanje Koje je roda imenica *Velež*? Kao Mostarcu blizak mu je za planinu *Velež* jedino ženski rod prema i-vrsti koji se ne nalazi u pisanome jeziku izvan Mostara. Navodeći niz primjera on se zalaže da imenica *Velež* bude ženskoga roda kada označava planinu, kako je to u okolnim govorima Mostara, a muški rod kada označava

¹ Stjepan Babić (1998.), Sanda Ham (2004.), Mirko Peti (2007.) rabe za imenicu kolebljiva roda izraz *dvorod* i *dvorodnica*.

(tadašnji) nogometni klub *Velež*. Teško je povjerovati da je u međuvremenu taj Nametkov prijedlog o semantičkom razlikovanju i zaživio. U svojem istraživanju (1969.) Ivan Mokuter obrađuje rod imenice *bol* u hrvatskome književnome jeziku onoga vremena i zaključuje da se imenica *bol* u muškome rodu širi, ali da je rjeđa nego u ž. r., pa prednost daje ž. r., s tim da m. r. ne smatra pogrješnim. Njegovo je zapažanje da se u mn. u značenju *tjelesna* upotrebljava duga mn. m. r. (*bolovi*), a u značenju *duševna bol* kratka mn. ž. r. (*boli*).

Tu semantičku razliku uvažavaju suvremeni rječnici Anić i Šonje i za jedninu i za množinu.

Stjepan Babić u Tvorbi riječi (1986. i 2008.) na više mjesta nabraja poneke dvorodnice, ali se ne upušta dublje u problematiku kolebanja. U svojoj poznatoj knjizi Hrvatski naš svagda(š)nji (1991.: 73. – 77.) Stjepko Težak opisuje kolebanje imeničkoga roda nabrojivši pri tome dvadesetak imenica. U svojim promišljanjima, koja su prije svega savjetodavna i normativna, Težak prilazi pojedinim pojavnostima kolebanja kao dobar analitičar nudeći uvijek primjere iz hrvatske književnosti, no stječe se dojam da on tu problematiku drži rubnom i da joj ne pridaje velik značaj.

U knjizi Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika (1991.), u dijelu koji je napisao S. Babić, nalazimo cijeli niz različitih pojavnosti kolebanja imeničkoga roda pri čemu S. Babić, za razliku od Težaka, pokušava nabrojiti i pojedine slabosti jezičnoga sustava koje uzrokuju kolebanje gramatičkoga roda imenica.

Ipak je kolebanje roda ponajbolje i najsustavnije obrađeno u Babićevoj knjizi Sročnost u hrvatskome književnome jeziku (1998.: 47. – 55.) u kojoj je pobrojao sve najvažnije pojavnosti kolebanja roda imenica i poimeničenih riječi.

Vrlo dobru analizu kolebanja roda imenice *večer*, s mnoštvom primjera iz hrvatske književnosti, nudi Stjepko Težak u svojoj knjizi Hrvatski naš (ne)zaboravljeni (1999.: 68. – 71.).

Kojega je roda imenica *koine*? Ovo pitanje postavlja Mile Mamić (1996.: 43. – 44.) i analizira neobičnu pojavu da je ova uskostručna usvojenica grčkoga podrijetla u nas kao i u grčkome pretežno ženskoga roda, makar bi po pravilu zbog svojega dočetka na -e trebala biti muškoga roda, ili kako on to naziva zbog *maskulinizacijske težnje* dočetka. Razlog prevlasti ženskoga roda, makar to Mamić u svojem osvrtu ne kaže izrjekom, jest u činjenici da je ženski rod vjerojatno došao zajedno s usvojenicom iz visokoobrazovanih krugova hrvatskih klasičara. Takva je vrst posudbe imeničkoga roda u nas neuobičajena, ali je, primjerice, u morfološki siromašnome njemačkome jeziku vrlo česta i takvih je primjera u njemu stotinjak.²

---

² Rod imenica lat. i grč. podrijetla često se uskostručno ravna prema jezicima davateljima: *die Ischias, das Ozon, das Filter, der Zölibat* itd. U općem jeziku pak prevladava neki drugi rod: *der/ das Ischias, der Ozon, der Filter, das Zölibat* itd.

Studija Peludne dvojbe (2004.) Sande Ham primjer je temeljitoga istraživanja na leksičkoj mikrorazini, koja obrađuje tvorenicu *pelud* nastalu u drugoj polovici 19. stoljeća. Taj višeslojni rad sadrži prije svega onu kulturno-povijesnu i hipotetičku sastavnicu o suodnosu tvorenice *pelud* spram ostalih sinonimnih srodnica u suvremenoj hrvatskome jeziku, osporavajući dosadašnja gledišta, ali i nudeći potpuno novu, vrlo uvjerljivu postavku o nastanku te imenice. Onaj treći, najzanimljiviji sloj njezine studije, koji se služi vrlo studioznom metodologijom, bavi se utvrđivanjem roda imenice *pelud*, koju ni jedan suvremeni rječnik osim Benešića ne svrstava u dvorodnice (m. r. i ž. r.) i jedino navode muški rod. Anketa kao važna sastavnica njezina istraživanja vrlo je dobro osmišljena i može poslužiti kao uzor drugima za daljnja istorodna istraživanja, ipak potvrđuje da je riječ o dvorodnici.

Dobar primjer jest i istraživanje Tomislave Bošnjak iz 2005. koje obrađuje možebitnu kolebljivost 36 dvosložnih imenica sa slabo plodnim dočetcima -ež. Iako semantika u pravilu ne određuje gramatički rod ili vrlo rijetko,³ osim dakako ako označava prirodni spol (sexus), pokazalo se da se rod nekih imenica na -ež ponekad mijenja ovisno o dotičnom značenju (sememu) imenice. Njezino istraživanje također potvrđuje da među izvedenicama s dočetcima -ež ima daleko više dvorodnica nego što se to do sada mislilo.

Rad Ivana Markovića iz 2007. također zavrjeđuje pozornost iako se primarno bavi imeničkom i-vrstom u hrvatskome jeziku. Rad navodi cijeli niz imenica kolebljiva roda koje pripadaju zasebnoj ili kako on kaže *nepredvidivoj* skupini imenica i-vrste koje nisu izvedene (sufigirane) i nemaju nikakve pouzdane fonomorfološke dočetke pripadnosti i-vrsti pa se povremeno sklanjaju i po a-vrsti što je često skopčano s promjenom roda ili nastajanjem dvoroda.

Dakle, radova koji se bave isključivo kolebanjem imeničkoga roda ima svega nekoliko, ali ni jedan od njih ne nudi uvid u sveukupne razmjere te pojave u hrvatskome jeziku. Koliki je ukupan broj dvorodnica i može li se on uopće utvrditi, bit će pitanje koje će se moći postaviti u završnome dijelu ovoga priloga, tek kada se opišu bitne pojedinosti te problematike.

Cilj i način istraživanja

Cilj ovoga rada jest prikupiti dostatnu građu imenica kolebljiva gramatičkoga roda u hrvatskome standardnome i razgovornome jeziku kako bi se moglo utvrditi približne razmjere kolebanja imeničkoga roda u hrvatskome jeziku, ali istodobno i otkriti najvažnije slabosti jezičkoga sustava glede imeničkoga roda koje su uzrokovale njegovo kolebanje. O tom je drugom struka, pri čemu treba posebno izdvojiti

---

³ Usp. inačice *put* (m. r.) i *put* (ž. r.): Stari prteni *put* im je bila jedina veza s gradom. – *Njezinu* je *prelijepu* *put* ukrašavala crna kovrčava kosa.

rad Stjepana Babića (1998.: 47. – 55.), već dala najbitnije odgovore. Prikupljeni se korpus sastoji od 145 imenica za koje se smatra da imaju ili su imale kolebljiv rod, a koje navode suvremeni hrvatski rječnici te drugi priručnici i radovi, ali i stariji rječnici kako se ne bi izgubio dijakronijski slijed, jer će istraživačka znatiželja tražiti odgovor na pitanje je li kolebanja roda imenica bilo i ranije.

Kako se ne bi otišlo previše u širinu, iz korpusa su uklonjene sve imenice kolebljiva gramatičkoga roda koje označavaju isključivo prirodni spol ili *sexus* (*budala, dika, izbjeglica, kukavica, lola, lotalica, neznalica, piskaralo, propalica, skitnica, tvrdica, varalica, zanovijetalo* itd.), kao i *pluralia tantum* kolebljiva roda (*čini, kamate, kliješta, pluća, prsa* itd.), iako se ispostavilo da neke imenice s predmetkom -ež mogu kontekstualno označavati i vršitelja radnje (npr. *davež, grabež* itd.), a time i prirodni spol. Također su uklonjene imenice parnjakinje istovjetnoga značenja koje imaju različit dočetak kao što su: *žeđa* (← *žeđ*), *čađa* (← *čađ*), *preljuba* (← *preljub*) itd. Većina takovih imenica je u daljnjoj ili bližoj prošlosti prešla iz i-vrste, koje imaju takozvani nulti nominalni dočetak, u e-sklonidbu s jasnim nominalnim dočetakom (-a) pa su na taj način dotične imenice u potpunosti stabilizirale svoj gramatički rod.

Prikupljanje građe

Nezaobilazni su u prikupljanju građe bili rječnici suvremenoga hrvatskoga jezika takozvani Veliki Anić iz 2006. i rječnik Leksikografskoga zavoda iz 2000. koji je uredio Jure Šonje. Od velike koristi pokazao se i nedovršeni Benešićev rječnik (1985. – 1990.), Hrvatski jezični savjetnik E. Barić i dr. (1999.), ali i unosi, makar malobrojni, Jezičnoga savjetnika Slavka Pavešića (1971.). Za stariji hrvatski jezik pokazali su se vrlo korisnim unosi u rječnicima Petra Skoka (1971. – 1974.), Vladimira Mažuranića (1908. – 1922.), Dragutina Parčića (³1901. i ¹1868.) i rječnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (1880. – 1976.). Pod sumnjom da su dvorodnice dvadesetak je imenica uneseno u građu, makar se kasnije potvrdilo da je riječ o vrlo rijetkom ili slučajnom kolebanju.

Nakon što je građa prikupljena, provedena je i anketa među studentima prve godine Hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu u Osijeku (85 studenata). Vrijednost ankete možda i nije velika, jer su se od sudionika ankete u 120 minuta tražili sljedeći odgovori: 1. Znate li značenje imenice?; 2. Koje je roda imenica?; 3. Jeste li čuli da netko rabi i neki drugi rod za ovu imenicu?; 4. Kako glasi množina ove imenice? Anketi dakle nedostaje kontekst s kosim padežima i odnosnim zamjenicama koji ima npr. Sanda Ham (2004.), ali nije uzeta u obzir ni mjesna ni obrazovna zastupljenost sudionika ankete, pa će se rezultati ankete navoditi samo u iznimnim slučajevima.

Bilježenje imenica u pojedinim rječnicima/priručnicima

rječnik/priručnik	broj zabilježenih imenica od ukupno 145		
	navodi	nedostaje	navodi %
1. Anićeve rječnik	122	- 23	(84.14 %)
2. Šonjin rječnik	118	- 27	(81.14 %)
3. Akademijin rječnik	122	- 23	(84.14 %)
4. Skokov rječnik	93	- 52	(64.14 %)
5. Mažuranićeve rječnik	66	- 79	(45.52 %)
6. Pavešićev savjetnik	34	- 111	(23.45 %)
7. Parčićev rječnik	121	- 24	(83.45 %)
8. Benešićev rječnik	121	- 24	(83.45 %)
9. Institutov savjetnik	121	- 24	(83.45 %) ⁴

Kako bi se pak dobio približan broj imenica kolebljiva roda ili dvoroda u suvremenome jeziku načinjen je odabir u nekoliko koraka kako bi se uklonile one imenice, koje su nekada pokazivale kolebanja roda, ali je u nedavnoj ili dubljoj prošlosti došlo do njegova ustaljenja. Također su izuzete i one imenice čija se kolebanja mogu smatrati slučajnim, pod uvjetom da ih nije zabilježio ni jedan od devet navedenih izvora građe.

Ukupna građa

1. auto	30. gladež	59. ludež	88. pogibao	117. srijež
2. avet	31. gnjilež	60. lupež	89. poklič	118. srž
3. barež	32. grabež	61. metež	90. pokost	119. starež
4. bezdan	33. greben	62. mito	91. popis	120. stav ⁵
5. blud	34. grip	63. mlađ	92. post	121. strv
6. bol	35. hrid	64. mliječ	93. pošast	122. šiljež
7. brst	36. hvala	65. mrijest	94. preljub	123. torpedo
8. buđ	37. izrast	66. mrtvež	95. pust	124. trud
9. cijed	38. jugo	67. mutež	96. pustoš	125. trulež
10. crvotoč	39. kap	68. nabez	97. radio	126. tupež
11. čađ	40. kino	69. nedorast	98. ral	127. ugar
12. čar	41. klatež	70. nesit	99. raskoš	128. varoš
13. čelo ⁶	42. klijet	71. noćurno	100. raspojas	129. večer
14. četvrt	43. kob	72. oglav	101. rat	130. veto

⁴ Radi jednostavnijega navođenja u nastavku će se za upotrijebljene rječnike/priručnike upotrijebiti kratice: 1. Anić, 2. Šonje, 3. AR, 4. Skok, 5. Maž., 6. JS, 7. Parčić, 8. Benešić i 9. HJS

⁵ Stav – ‘snop žita’

⁶ Čelo od violončelo

15. dalj	44. konto	73. ološ	102. raž	131. vlas
16. davež	45. kop	74. otrov	103. rez	132. vlat
17. dinamo	46. korzo	75. palež	104. rudež	133. vonj
18. dob	47. kov	76. parti	105. rukovet	134. vrlet
19. doba	48. kreljut	77. pašt	106. sit	135. zabit
20. dobrobit	49. krmelj	78. pečal	107. sitnež	136. zaborav
21. dol	50. krpež	79. pečat	108. skerlet	137. zadjev
22. draž	51. krš	80. pelud	109. skut	138. zimzelen
23. drijemež	52. kuč	81. pleš, pliš	110. slabež	139. zlijed
24. drob	53. kukavelj	82. plijesan	111. sluz	140. zvijer
25. finale	54. kupelj	83. plijevelj	112. snijet	141. žar
26. gar	55. kvar	84. plod	113. splav	142. žeđ
27. garež	56. kvarež	85. pluto	114. spol	143. živalj
28. gat	57. lavež	86. pljest	115. sram	144. živež
29. glad	58. luč	87. pogibelj	116. srd	145. žuč

Smjernice kolebanja među rodovima u građi prije odabira

<u>vrsta kolebanja</u>	<u>broj uzoraka</u>	<u>postotak</u>
1. ženski / muški rod	128	88.3 %
2. muški / srednji rod	14	9.6 %
3. srednji / ženski rod	2	1.4 %
4. muški / ženski / srednji rod	1	0.7 %
	145	100.00 %

Vrlo je znakovito da gramatički rod u prikupljenoj građi hrvatskih imenica najčešće koleba ili je kolebao između ženskoga i muškoga roda – u 128 (88.3 %) slučajeva od ukupno 145 prikupljenih imenica, a tek na drugome je mjestu kolebanje između m. r. i s. r. s ukupno 14 imenica, odnosno, 9.6 % od kojih je većina osim imenica *jugo* i *pluto* stranoga podrijetla: *auto*, *čelo* (od violončelo), *dinamo*, *finale*, *kino*, *konto*, *korzo*, *nokturno*, *radio*, *torpedo*, *veto*, i stara posuđenica iz njemačkoga jezika *mito*. Treba već sada napomenuti da kolebanje između ženskoga roda i srednjega roda imenicā *doba* i *hvala* postoji samo kod imenice *doba*, dok se kod imenice *hvala* pokazalo da se najčešće radi o lažnom kolebanju, pa i ta činjenica podcrtava vrlo izraženu smjernicu kolebanja između ženskoga roda i muškoga roda u hrvatskome jeziku.

Usporedbe radi sasvim drugačije smjernice i rezultate pokazuje istraživanje imenica kolebljiva roda u njemačkome jeziku (Talanga, 1987.) gdje je kolebanje najčešće između muškoga i srednjega roda s gotovo 78 % (356 imenica) dok su kolebanja između ženskoga i muškoga roda te između srednjega i ženskoga roda zastupljena sa 14% (70 imenica), odnosno 12.5% (63 imenice) od ukupno 503 imenice.

Smjernice kolebanja među rodovima u njemačkome jeziku

<u>vrsta kolebanja</u>	<u>broj uzoraka</u>	<u>postotak</u>
1. ženski / muški rod	70	13.9 %
2. muški / srednji rod	356	77.8 %
3. srednji / ženski rod	63	12.5 %
4. muški / ženski / srednji rod	14	2.8 %
	503	100.00 %

Valja napomenuti da je pojava kolebanja imeničkoga roda u njemačkome mnogo češća nego ona u hrvatskome jeziku. Dakako da se misli na kolebanje roda u jednini jer njemački ne razlikuje gramatički rod u množini (*genus commune*). Ako se pak uvaži da je dolje navedeno istraživanje za njemački jezik prikupilo građu isključivo u trima tada najvažnijim jednojezičnim rječnicima, odnosno, da je najčešće riječ, normativno gledajući, o dopuštenim kolebanjima u njemačkome standardnome jeziku, može se lako izračunati da je kolebanje gramatičkoga roda u njemačkome desetak i više puta češće nego u hrvatskome jeziku. Usporedbe radi naši suvremeni rječnici, Anić i Šonje navode zajedno samo 28 imenica kolebljiva roda.

Odabir I. – upitna uporabna vrijednost imenice – devet imenica

m ž	buđ	‘plijesan’	ž m	pleš, pliš	‘tonzura’
m ž	grip(b)	‘mreža’	m ž	pljest	‘Geflecht’ (Maž.)
m ž	kuč	‘1. željezo kojim se zatvori vol u jaram; 2. vrst vinove loze’	ž m	srd	‘srdžba’
ž m	pašt	‘svetkovina’	m ž	stav	‘snop žita’
			m ž	zadjev	‘offendiculum’ (Maž.)

Od osam gore navedenih imenica ni jedna se ne nalazi u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika (Šonje, Anić, Benešić, HJS), a ni jedan sudionik ankete nije znao značenje navedenih imenica, pa su stoga izuzete iz daljnjeg razmatranja. Benešić i Šonje ne navode imenicu *buđ* nego upućuju na njezinu češću parnjakinju e-vrste *buđa*, dok Anić bez ikakve upute na *buđa*, *buđ* bilježi s *regionalno* i *srpski* pa je i ona stoga uklonjena iz građe. Ostaje nedoumica koju bi trebalo istražiti, tj. u kojoj su svezi čestotnost imenica i kolebljivost njihova roda. Dakako da je ovdje riječ samo o onim imenicama koje su zbog nedostatka pouzdanih dočeta s klone dvorodništvu. Iako Anić i Šonje ne navode imenice *barež*, *gladež*, *ludež*, *mrtvež* i *slabež*, a Benešić i HJS navode jedino *mrtvež*, one su zadržane u korpusu radi potpunosti tvorbene skupine izvedenica s dočetkom -ež, a navodi ih u svojem radu i T. Bošnjak (2005.).

Odabir II. – promjena roda dogodila se u starini – u suvremenome jeziku rod stabilan – 26 imenica

	danas	u starini		danas	u starini		danas	u starini
gat	m ←	m ž	pečat	m ←	ž m	rez	m ←	ž m
greben	m ←	ž m	plijesan	ž ←	ž m	sit	m ←	ž
kap	ž ←	ž m	plod	m ←	m ž	spol	m ←	ž m
klijet	ž ←	ž m	poklič	m ←	ž	trud	m ←	ž m
kupelj	ž ←	ž m	popis	m ←	m ž	ugar	m ←	ž m
kvar	m ←	ž m	preljub	m ←	m ž	vlas	ž ←	m
nazeb	m ←	ž	pust	m ←	ž m	vlat	ž ←	m
oglav	m ←	ž m	rat	m ←	ž	vonj	m ←	m ž
otrov	m ←	m ž	raž	ž ←	m ž			

Šonje i Anić kao i svih 85 sudionika ankete navode za svih dvadeset i šest imenica stabilan rod: za *kap*, *klijet*, *kupelj*, *plijesan*,⁷ *raž*, *vlas* i *vlat* ženski rod, a za ostale muški. Isti rod navode i HJS i Benešić osim što Benešić imenicu *otrov* navodi kao dvorodnicu (m ž), što ne potvrđuju ostali suvremeni rječnici kao ni sudionici ankete. Hrvatski gramatičar Adolfo Veber (1876.: 27.) u svojoj Hrvatskoj slovnici navodi neke od tih imenica kao dvorodnice (*pečat*, *rat*, *kap* i *otrov*) pa se može pretpostaviti da su neke od gore navedenih imenica ustalile svoj rod već u 19. stoljeću, a ostale tijekom 20. stoljeća. Možda će neko buduće dijakronijski ustrojeno istraživanje moći dati precizniji odgovor. Znakovito je ipak da velik broj sudionika ankete nije znao značenja imenica *gat*, *oglav*, *pust*, *sit* i *ugar*, iako su uz njih naveli muški rod. Zanimljivo je još da ih je dosta uz imenicu *preljub*, uz koju ih je većina navela muški rod, dopisivao i njezinu parnjakinju iz e-vrste *preljuba*, koju ne navode suvremeni rječnici, a jedino ju spominju Skok i Parčić.

Odabir III. – povremeno kolebanje između ž. i m. roda – 19 imenica

dobrobit	ž (m)	pogibao	ž (m)	pošast	ž (m)	sram	m (ž)	žeđ	ž (m)
draž	ž (m)	pogibelj ⁸	ž (m)	pustoš	ž (m)	srž	ž (m)	žuč	ž (m)
izrast	ž (m)	pokost	ž (m)	skerlet	m (ž)	vrlet	ž (m)	živalj	m (ž)
parti	m (ž)	post	m (ž)	skut	m (ž)	zabit	ž (m)		

Ni jedan od devet rječnika i priručnika ne navodi da se ikada kolebao rod gore navedenih imenica. Bohemizmi *dobrobit* i *pokost* od samoga su početka ženskoga

⁷ Gotovo polovina sudionika ankete navodi za *plijesan* i muški rod iako većina njih daje prednost ženskome rodu.

⁸ S. Babić navodi u svojoj Tvorbi riječi (1986. :314.) da *pogibelj* može biti i muškoga roda.

roda, iako su one u češkome muškoga roda. AR i Skok navode nesigurne potvrde ženskoga roda za *post* koji se u neznatnom broju navodi i u anketi (14 navoda). Nešto više navoda za drugi rod ima imenica *sram* sa 17 potvrda za ženski rod, uz dakako muški rod kao prvi sa 74 navoda. Zbrke je bilo s imenicom *skut* koju je većina pomiješala s imenicom *skuta* (mn. *skute*) ‘suknja od bijela platna’ pa su navodi bezvrijedni. Zanimljivo je da najveći broj sudionika ankete nije znao značenje imenice *skerlet*, ali je većina navela muški rod. Anketa ima nešto veći broj navoda muškoga roda za imenice *izrast*, *žuč*, *žeđ*, i *pustoš* iako ženski rod ima uvjerljivu prevagu, pa postoji opravdana sumnja da je i muški rod ponekad moguć što bi se moglo dodatno istražiti.

Dvorodnost

U građi je preostala 91 imenica koja će služiti za daljnju analizu, iako neke od njih, kako se ispostavilo, nisu dvorodnice, niti su ikada bile.

1. auto	20. drob	39. kreljut	58. nokturno	77. starež
2. avet	21. drijemež	40. krmelj	59. ološ	78. strv
3. barež	22. finale	41. krpež	60. palež	79. šiljež
4. bezdan	23. gar	42. krš	61. pečal	80. torpedo
5. blud	24. garež	43. kukavelj	62. pelud	81. trulež
6. bol	25. glad	44. kvarež	63. plijevelj	82. tupež
7. brst	26. gladež	45. lavež	64. pluto	83. varoš
8. cijed	27. gnjilež	46. luč	65. radio	84. večer
9. crvotoč	28. grabež	47. ludež	66. ral	85. veto
10. čađ	29. hrid	48. lupež	67. raskoš	86. zaborav
11. čar	30. hvala	49. metež	68. raspojas	87. zimzelen
12. čelo	31. jugo	50. mito	69. rudež	88. zlijed
13. četvrt	32. kino	51. mlađ	70. rukovet	89. zvijer
14. dalj	33. klatež	52. mliječ	71. sitnež	90. žar
15. davež	34. kob	53. mrijest	72. slabež	91. živež
16. dinamo	35. konto	54. mrtvež	73. sluz	
17. dob	36. kop	55. mutež	74. snijet	
18. doba	37. korzo	56. nedorast	75. splav	
19. dol	38. kov	57. nesit	76. srijež	

Imenice koje se kolebaju između muškoga roda i srednjega roda – 14 imenica

auto	m (s)	čelo	m (s)	dinamo	m (s)	finale	(s) m
jugo	s (m)	kino	s (m)	konto	m (s)	korzo	m (s)
mito	s (m)	nokturno	m (s)	pluto	s (m)	radio	m (s)
torpedo	m (s)	veto	m (s)				

Od četrnaest imenica čiji se rod koleba između muškoga i srednjega roda samo su *jugo* i *pluto* hrvatskoga podrijetla, dok su ostale posuđenice iz raznih europskih jezika. Četiri od njih su tvorbeno pokraćene, pa iako su vrlo česte, još uvijek u jeziku prevladavaju njihovi puni oblici koji su po tvorbi složenice:

auto	m (s)	←	automobil	čelo	m s	←	violončelo
kino	s m	←	kinematograf	radio	m (s)	←	radioaparat

Do skraćivanja punih oblika *auto*, *kino*, *čelo* i *radio* nije došlo u hrvatskome jeziku i po svemu sudeći posredovanjem smo njemačkoga jezika posudili i pune oblike i pokraćene koji su rašireni u svim europskim jezicima, osim dakako imenica *kinematograf* i *kino* koje su, iako grčkih korijena, posebnost njemačkoga jezika.

Svi suvremeni rječnici (Anić, Šonje, Benešić, HJS) navode za *auto* samo muški rod, a za množinu jedino Benešić navodi dva oblika množine *auti/auta*. *Čelo* navode jedino Anić i HJS kao imenicu muškoga i srednjega roda s množinom *čela*. *Kino* je u svih srednjega roda, a množina *kina*, s tim da Anić navodi i muški rod koji stavlja na prvo mjesto. *Radio* je u svih muškoga roda, a množina *radiji*. Prema našoj anketi jedino se rod imenice *kino* ne koleba i svi navode jedino srednji rod. Možda se ovdje radi o najnovijem stanju glede roda *kino* jer je još 60-tih i 70-tih godina muški rod bio vrlo čest, dakako u jednini jer je množina uvijek glasila *kina*. Za *čelo* većina studenata navodi jedino srednji rod, dok je za *auto* na prvom mjestu najčešće naveden muški rod (79 potvrda), a na drugo mjesto njih 47 stavlja srednji rod s nekoliko dopisanih 'objašnjenja': *seljački*, *ružno*, *gastarbajterski*, u *Imotskom* itd. O rodu imenica *auto* i *kino* Težak (1991.: 76.) piše:

„... Dugo je u praksi bilo kolebanja oko roda imenice 'kino'. Govorilo se 'naš kino' i 'naše kino' i tu više ne bi smjelo biti nedoumice. S 'autom' nije bilo takvih kolebanja, ali ima novoštokavskih sredina gdje se čuje: 'naše auto'...“

Prema unosima suvremenih rječnika *mito* i *pluto* nisu dvorodnice i svi navode srednji rod i množinu *mita* i *pluta*, iako se za jedninu *mito* u anketi u velikom broju navodi i muški rod, ali je množina bez izuzetka *mita*. Od ostalih osam imenica u svim je rječnicima dosljedno bilježen samo muški rod za *konto* i množina *konti* (m. r.), za razliku od ankete u kojoj je više od polovice navelo *konta* (s. r.) kao oblik množine. Isto kaže i Mirko Peti (2007.): „... tip *konto*, u jd. m. r.: *ovaj konto*, u mn. i m. i s. roda: *ovi konti* i *ova konta*.“

Dinamo je u svih muškoga roda, a u HJS još i srednjega roda s dvama oblicima množine *dinami/dinama* koje navodi i Anić s napomenom da je *dinama* razgovorni oblik.⁹ Uz *finale* Anić i HJS navode muški i srednji rod, Benešić muški, a Šonje srednji rod i množinu *finali*. U anketi za *finale* preteže srednji rod, ali je 19 anke-

⁹ Sudionicima ankete nažalost nije ponuđena mogućnost semantičkoga razlikovanja između sememā 'nogometni klub' i 'generator za proizvodnju istosmjerne struje', pa su time upitni i njihovi navodi.

tiranih navelo da je imenica *finale* množina!? U imenice *jugo* svi bilježe i muški i srednji rod osim Šonje koji navodi jedino srednji rod koji preporučuje i Težak (1991.: 77.). Pavešićev savjetnik (1971.) za *jugo* navodi oba roda s napomenom da je muški rod pogrješan.

<i>korzo</i>	(tal.)	m s	<i>torpedo</i>	(njem.)	m (s)
<i>nokturno</i>	(fr.-tal.)	m (s)	<i>veto</i>	(lat.)	m (s)

Sva četiri suvremena rječnika navode za imenicu *korzo* muški rod, a HJS dodaje i srednji rod, ali i oba oblika množine: *korzi/korza*. Anić i Šonje nude različite oblike množine, prvi navodi *korza*, a drugi *korzi*. Šonje ne navodi imenicu *nokturno* kao natuknicu, a ostali smatraju da je muškoga roda, dok HJS dodaje i srednji rod i oba oblika množine *nokturni* i *nokturna*. Anić navodi jedino množinu srednjega roda *nokturna*. Anić i Šonje bilježe kod imenice *torpedo* jedino muški rod, a HJS još i srednji rod. Jedino Anić navodi oblik za množinu dopuštajući oblike obaju rodova *torpedi* i *torpeda*. Prema Aniću i Šonji imenica *veto* muškoga je roda, a prema HJS muškoga i srednjega roda koji navodi i oblike za množinu obaju rodova: *veti* i *veta*.

Više je nego očito da je većina dvorodnica te skupine, kojima bi se moglo pribrojati još nekoliko, još uvijek u stanju kolebanja gramatičkoga roda, ali i oblika množine. Treba ipak napomenuti da je jačina kolebanja vrlo različita kod svake od tih imenica, pa recimo zaraženost dvorodnošću u jednini gotovo da i ne postoji kod nekih imenica (*čelo*, *kino*, *mito*, *pluto* i *radio*), preko jače zaraženosti (*auto*, *dinamo*, *korzo*, *nokturno*, *torpedo* i *veto*) do najjače zaraženosti kod imenica *jugo* i *finale* (srednji je rod suprotstavljen muškom). U množini je sasvim drugačija situacija pa ovdje nalazimo imenice uglavnom stabilnoga muškoga roda u jednini, a za množinu je uobičajen ili prevladava oblik srednjega roda (*čela*, *konta*, *korza*, *veta*), preko imenica pretežito muškoga roda u jednini s oblicima množine obaju rodova (*auti/auta*, *dinami/dinama*, *nokturni/nokturna*, *torpedi/torpeda*, *veti/veta*) do imenica koje imaju oblik za množinu samo jednoga roda: *finali* (m), *kina* (s), *mita* (s), *pluta* (s) i *radiji* (m).

Osnovne razloge kolebanja struka je već precizno definirala pa Babić (1991.: 485.) piše:

„... Zbog svog završetka trebale bi u hrvatskom književnom jeziku srednjeg roda biti i imenice preuzete iz drugih jezika koje se svršavaju na -o. Neke od njih stvarno i jesu toga roda, npr. *kino*, *čembalo*, *oštro*, *široko*, *čelo*, *gvano*, *leno*. Ali kako -o kao nastavak za tvorbu imenica nije više produktivan, te imenice u književnom jeziku obično dobivaju m. r., kao i ostale imenice uzete iz drugih jezika koje se svršavaju na neki drugi glas, a ne na -a.“

Imenice koje se kolebaju između ženskoga roda i srednjega roda – dvije imenice

doba s (ž)   *hvala* ž (s ?)

U najdubljoj starini hrvatskoga kao i drugih slavenskih jezika imenica *dob* bila je ženskoga roda i nije pokazivala nikakva sklonidbena odstupanja osim što AR bilježi po nekoliko potvrda muškoga i srednjega roda (AR II: 487.). Imenica *doba* pak se od samih početaka hrvatske književnosti javlja kao nesklonjiva imenica u srednjem i ženskom rodu s tim što je prvotno, za razliku od današnjega jezika, ženski rod prevladavao. Također treba reći da u starini, za razliku od današnjega jezika, nije postojalo precizno semantičko razgraničenje između imenica *dob* (ž. r.) i *doba* (s. r. i ž. r.) i obje su značile isto.

Suvremeni rječnici i priručnici Šonje, Anić i JS navode za imenicu *doba* jedino srednji rod kao ispravan dok ostali navode oba roda. Treba napomenuti da Šonje navodi kao posebnu natuknicu i *doba* ženskoga roda u značenju 'vremenska jedinica koja s drugom ili više takvih čini takt'. Anić isto značenje navodi pod natuknicom *doba* srednji rod, ali nudi primjer s pridjevom ženskoga roda: *naglašena (doba)* što se, iako nevjerojatno, može protumačiti i kao množina srednjega roda. To semantičko razlikovanje uz pomoć dvaju različitih rodova podupire i Stjepko Težak (1991.: 75.). Stjepan Babić (1991.: 529.) navodi da se inače nepromjenjiva imenica *doba* ponekad sklanja kao imenice koje svršavaju na -o: *u tom dobu, s tim dobom, iz toga doba* itd. Također i novija gramatika Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika (Babić i dr., 2007.: 374.) kaže da je imenica *doba* sklonjiva.

Niti jedan od upotrijebljenih rječnika ne navodi kolebanje roda imenice *hvala* i dosljedno bilježe jedino ženski rod. Međutim postavlja se pitanje kako objasniti mnogobrojne sintagme i rečenice tipa:

- a) *Hvala lijepo!* / *Lijepo hvala!*
- b) *Želim reći svoje veliko hvala.* / *Htio bih izreći veliki hvala.*
- c) *Njegov doprinos je hvale vrijedan.* *Obasuli su je hvalom.*

Primjeri a) i b) su preuzeti od Stjepana Babića (1998.: 52. – 55.) koji obrađuje sročnost s imenicom *hvala*. Prema njemu je *lijepo* u izrazu *hvala lijepo* prilog, jednako kao i u izrazu *molim lijepo*, a nikako atributni pridjev srednjega roda. Osim toga on navodi da tu *hvala* nije imenica nego ustaljeni izraz koji znači isto što i *zahvaljujem* (lijepo). U slučajevima b) riječ je o poimeničenju nesklonjiva izraza *hvala* (konverzija)¹⁰, a kad se to dogodi, tada se prema Babiću takve nove imenice prihvaćaju u srednjem rodu ili rjeđe u muškome, npr.:

veliko *A*, produljeni *fis*, tvoje vječno *ali* itd.

---

¹⁰ Konverzija je tvorbeni postupak preobrazbe u kojem neka riječ prelazi iz jedne vrste riječi u drugu vrstu riječi pri čemu se mijenja njezina morfologija, sintaktička uloga, značenje, a katkad i naglasak.

U primjerima c) *hvala* je prava glagolska imenica (← *hvaliti*) jednako kao što je *pohvala* izvedena od *pohvaliti*. Imenica *hvala* u primjerima c) uvijek se sklanja prema a-vrsti i ženskoga je roda.

Imenica koja se koleba između ženskoga roda, srednjega roda i muškoga roda – jedna imenica

večer ž (m)   *veče* s (ž)

Imenica *večer* praslavenskoga je podrijetla i u većini slavenskih jezika muškoga roda, dok u hrvatskome uz rjeđi muški, prevladava ženski rod, iako ima potvrda i za srednji rod. Svi suvremeni rječnici daju prednost ženskome rodu, dok stariji (AR, Maž. i Parčić) uz ženski rod na prvo mjesto stavljaju muški rod koji je i danas raširen osobito u pozdravu *dobar večer*.

Lik *veče* se u nas pojavio tek u 18. st., ali se njegovo agresivno širenje na štetu lika *večer* dogodilo u 20. st. što se ipak može pripisati utjecaju srpskoga jezika (Težak 1999. : 68. – 71.) koji je oblik *veče* uveo u svoj standardni jezik, a lik *večer* gotovo istisnuo iz uporabe. Lik *veče* Šonje uopće ne navodi u svojem rječniku, ali valja istaknuti da svi bitni kroatistički krugovi i autoriteti prednost daju liku *večer* (ž. r.), dok *veče* svrstavaju u govorni jezik ili ga u potpunosti odbijaju. Mislim da se ovdje nije riječ samo o tome da se želi stvoriti umjetna razlika prema srpskome jeziku, nego je tu više pitanje jezikoslovnih načela. Naime, lik *veče* pokazuje morfološku nepotpunost jer se miješaju sklonidbe u jednoj te istoj imenici – nominativ i akuzativ jednine srednjega su roda (a-vrsta), a ostali padeži jedine i množine najčešće su ženskoga roda prema i-vrsti, iako ima ponešto potvrda i za a-vrstu. Ispadanje krajnjega *r* Stjepko Težak nalazi i u drugim riječima kada piše (1999.: 68. – 71.):

„... *Veče* je dakle novija pojava, kako je otpadanje krajnjega *r* u primjerima *juče*, *takođe* tipično za srpski, a ne i za hrvatski jezik, možemo to pripisati i liku *veče*.“

Sudionici ankete prednost su dali liku *večer* i ženski rod (71) dok njih nekoliko (6) daje prednost liku *veče* srednjega i ženskoga roda. Vjerojatno pod utjecajem čestoga pozdrava *dobar večer* njih osmero je smatralo da je imenica *večer* isključivo muškoga roda.

Imenice s dočetcem -ež – 26 imenica

<i>barež</i>	(m, ž)	<i>grabež</i>	(m, ž)	<i>lupež</i>	(m)	<i>sitnež</i>	(ž, m)	<i>tupež</i>	(ž)
<i>davež</i>	(m, ž)	<i>klatež</i>	(ž, m)	<i>metež</i>	(m)	<i>slabež</i>	(ž)	<i>živež</i>	(m, ž)
<i>drijemež</i>	(m, ž)	<i>krpež</i>	(m, ž)	<i>mrtvež</i>	(m, ž)	<i>srijež</i> ¹¹	(m, ž)		

¹¹ Imenica *srijež* '1. vinski kamen; 2. birsa/bersa/tartarat' se po svemu sudeći etimologijski ne može smatrati izvedenicom na -ež jer ima sasvim drugačije postanje, ali se analogijom dobro uklopila u tvorbenu grupu na -ež i neki je smatraju dvorodnicom (Marković, 2007.).

<i>garež</i>	(m, ž)	<i>kvarež</i>	(ž, m)	<i>mutež</i>	(ž, m)	<i>starež</i>	(m, ž)
<i>gladež</i>	(m, ž)	<i>lavež</i>	(m)	<i>palež</i>	(m, ž)	<i>šiljež</i>	(ž)
<i>gnjilež</i>	(ž, m)	<i>ludež</i>	(m, ž)	<i>rudež</i>	(m, ž)	<i>trulež</i>	(m, ž)

Dočetak -ež danas je slabo plodan i vrlo rijetko služi u tvorbi novih imenica, a procjenjuje se da ih je ukupno pedesetak. Od 26 imenica iz građe za ovaj rad s dočetakom -ež stabilan rod imaju prema navodima naših devet rječnika sljedeće imenice: *gladež* (m), *lavež* (m), *lupež* (m), *metež*, *slabež* (ž), *šiljež* (ž) i *tupež* (ž), iako je za *gladež* T. Bošnjak (2005.: 1. – 18.) pronašla potvrde i za ženski rod. Isti rad navodi još deset izvedenica na -ež stabilnoga roda: *crtež* (m), *cvrčež* (m), *m(l)a-dež* (m), *mladež* (ž, zbirna imenica), *pilež* (m), *prdež* (m), *smrdež* (m), *stalež* (m), *svrbež* (m) i *trpež* (m).

Što se tiče bilježenja roda ostalih izvedenica na -ež tu vlada prava pomutnja među leksikografima, pa usporedimo samo oprječne navode Anića i Šonje. Za imenice *drijemež* i *živež* Šonje navodi muški, a Anić (2006.) ženski rod, iako je Anić u izdanju iz 1998. imao za obje imenice muški rod. Imenice *gnjilež*, *grabež*, *krpež*, *mutež* i *sitnež* u Šonje su muškoga roda, dok su u Anića dvorodnice (m, ž). Jednako tako su imenice *starež* i *trulež* u Šonje ženskoga roda, a u Anića dvorodnice (ž, m). Slična odstupanja nalazimo i u ostalim rječnicima.

Dostupna literatura ne nudi zadovoljavajući odgovor na pitanje, zašto se gramatički rod više od polovine izvedenica na -ež koleba i koji su uzroci kolebanju. Tako Stjepan Babić (1991.: 484. – 85.) vrlo poopćeno govori o dvorodništvu izvedenica na -ež kada piše :

„... Imenice izvedene nastavkom -ež po podrijetlu toga nastavka ženskoga su roda, npr. *mladež*, *šiljež*, *klatež*, ali se zbog svog suglasničkog završetka neke kolebaju i uzimaju negdje u muškome a negdje u ženskom rodu kao npr. *garež*, *gnjilež*, *svrbež*, *trulež*, dok se veći dio njih ustalilo kao imenice muškog roda, npr. *crtež*, *drijemež*, *grabež*, *krpež*, *lavež*, *metež*, *mutež*, *palež*, *živež*. ...“

Upravo ovo posljednje osporavaju unosi naših rječnika jer *drijemež*, *grabež*, *krpež*, *mutež*, *palež* i *živež* drže dvorodnicama.

Različito bilježenje roda dvadesetak izvedenica na -ež je vjerojatno bilo poticaj Tomislavi Bošnjak (2005.: 1. – 18.) da istraži uzroke kolebanja roda tih imenica. Njezina je građa obuhvatila 36 izvedenica na -ež od kojih je 25 bilo i u građi za ovaj rad. Svoje je istraživanje usmjerila na semantiku i utvrdila da jednoznačnice (monosemi) u pravilu imaju jedan rod, dok su višeznačnice (polisemi) sklonije dvorodništvu (m, ž).

Imenice koje se kolebaju između ženskoga roda i muškoga roda – 50 imenica

1. avet	11. dalj	21. kov	31. nesit	41. snijet
2. bezdan	12. dob	22. kreljut	32. ološ	42. splav
3. blud	13. doba	23. krmelj	33. pečal	43. strv

4. bol	14. dol	34. krš	34. pelud	44. varoš
5. brst	15. drob	25. kukavelj	35. plijevelj	45. večer
6. cijed	16. gar	26. luč	36. ral	46. zaborav
7. crvotoč	17. glad	27. mlađ	37. raskoš	47. zimzelen
8. čađ	18. hrid	28. mrijest	38. raspojas	48. zlijed
9. čar	19. kob	29. mliječ	39. rukovet	49. zvijer
10. četvrt	20. kop	30. nedorast	40. sluz	50. žar

Ako se i izostave gore navedene izvedenice dvorodnice na -ež kojih je točno dvadeset (*barež, davež, drijemež, garež, gladež, gnjilež, grabež, klatež, krpež, kvarež, mrtvež, mutež, palež, rudež, sitnež, starež, šiljež, trulež, tupež i živež*), a čija kolebljivost u rodu, kako je utvrdila T. Bošnjak, ima svoje posebnosti, ostaje 50 imenica različitih tvorbenih modela koje se sklanjaju prema i-vrsti ili prema a-vrsti. Ima tu sraslica kao što su *zimzelen* i *bezdan*, zatim više izvedenica ništičnoga morfema kao što su *brst, kov* i *kop* do sufikslnih tvorbi raznih neplodnih sufiksā kao što su *kukavelj, kreljut, rukovet* i *plijevelj* itd. Tu je i stara mađarska posuđenica *varoš* koja se u nas morfološki vrlo dobro adaptirala. Najveći broj njih su ipak osnovne riječi (simpleksi) ili se pak radi o modelima čije je tvorbene osobine teško definirati.

Hrvatski je jezik još uvijek morfološki vrlo bogat i gramatički rod se u pravilu ravna prema morfološko-fonološkom dočetu imenice. Pripadnost koje imenice a-vrsti i e-vrsti u velikoj je mjeri *predvidiva*, kako to naziva Ivan Marković u svojem istraživanju i-vrste (2007.: 14. – 36.), na temelju njezina nominativnoga nastavka, dok je pripadnost imenica i-vrste *predvidiva* samo u imenica izvedenih dočetcima -ōst i -ād. Prema njemu u hrvatskome jeziku ima 5 000 do 5 500 imenica koje se sklanjaju prema i-vrsti od kojih je njih 250-ak *nepredvidivo*, kako on naziva pojavu da neke imenice te sklonidbe u nominativu jednine ne nude nikakve morfofonološke (netvorbene) dočetke, koji bi upućivali na to da se radi o imenici i-vrste pa je stoga vrlo često upitan i njihov gramatički rod. On u tu podskupinu *nepredvidivih* imenice svrstava nekoliko imenica koje on drži dvorodnicama (ž i m: *izrast, nazež* i *sit*), a koje naši suvremeni rječnici ne navode kao dvorodnice. S druge strane Marković imenice *hrid, kob, luč* i *raskoš* drži jednorodnicama ženskoga roda i-vrste dok ih ostali izvori drže dvorodnicama.

Treba podsjetiti da je i-vrsta u hrvatskome jeziku u odnosu na a-vrstu i e-vrstu morfološki slabije razvijena, jer osim ništičnoga morfema u nominativu i akuzativu jedine za devet padeža jednine i množine upotrebljava isti gramatički morfem -i,¹² a za preostala tri padeža množine (dativ/lokativ i instrumental) također isti morfem -ima. Nema preciznih statističkih izračuna za hrvatski jezik koliko se imenica sklanja prema kojoj od sklonidaba, ali se procjenjuje da ih se manje od 5 % sklanja prema i-vrsti. Kako je već rečeno, samo imenice izvedene dometcima -ōst i -ād imaju stabilan ženski rod (oko 5 000). Njih 250-ak, najčešće osnovnih riječi i raznih neplodnih tvorbenih modela, najvažnije su 'leglo' imenica kolebljiva roda. Istraživanje je za ovaj rad pobrojilo 50 imenica te podskupine i-vrste, kojima bi se mogla pribrojiti

još pokoja imenica koja nije obuhvaćena građom ovoga rada, što čini udio više od 20 %. Pa ako se ovome pridoda i 20 izvedenih imenica s dočetkom -ež kolebljiva roda, dolazimo na 70 imenica i-vrste koje su sklone dvorodništvu.

Marković na više mjesta opravdano dovodi čestotnost imenica spomenute podskupine i-vrste u neposredni suodnos sa stabilnošću njihova sklanjanja jer veća čestotonost po njemu pridonosi stabilnosti njihova gramatičkoga roda. Očito je da se učestale imenice kao što su *riječ, noć, pomoć, ćud* itd. stabilno sklanjaju prema i-vrsti i imaju stabilan rod (ž), dok su one nedostatne čestotnosti kao što su *brst, gar, nedorast, nesit, rukovet, strv* itd. sklonije prijelazu u a-vrstu a time i promjeni roda (ž → m) ili dvorodništvu.

Može li gramatički rod imati značenjsku razlikovnu ulogu?

- a) *Stari prteni put* im je bila jedina veza s građom.
- b) *Njezinu je prelijepu put* ukrašavala crna kovrčava kosa.

Navedeno mi je bio jedini poznati slučaj u hrvatskome jeziku u kojem imenički rod, a time i različita sklonidba, dviju homofonih, iako etimologijski različitih imenica, ima semantičko-razlikovnu ulogu jer je gramatički rod u pravilu semantički prazan osim kad označava prirodni spol 'muško-žensko'. Treba napomenuti da su obje imenice nekada bile ženskoga roda i sklanjale su se prema i-vrsti, dakle prijelazom imenice *put* (a) u a-vrstu ona je postala muškoga roda, pa je rod preuzeo razlikovnu ulogu dvaju leksema koju u pravilu nosi fonem npr.: *put* – *kut*. Imenice *put* (m) i *put* (ž) različita su postanja, međutim postavlja se pitanje ima li među višeznačnim imenicama kolebljiva roda primjera u kojima se jedno značenje (semem) u pravilu ili češće označava jednim, a drugo značenje drugim gramatičkim rodom?

Obrađujući rod imenice *bol* u hrvatskome književnome jeziku Ivan Mokuter (1969.) zapaža da se u množini u značenju 'tjelesna bol' upotrebljava duga množina m. r. (*bolovi*), a u značenju 'duševna bol' kratka množina ž. r. (*boli*). Tu značenjsku razliku uvažavaju suvremeni rječnici Anić i Šonje i za jedninu i za množinu:

<i>bol</i> Šonje	1. m: <i>konkretno</i>	Anić	1. m: <i>osjet tjelesne patnje i trpljenja</i>
	2. ž: <i>preneseno značenje</i>		2. ž: <i>osjećaj duhovne patnje i trpljenja</i>

Ovdje se značenjski razgraničuje ili možda ipak pokušava razgraničiti dva semema polisemne imenice *bol* upotrebom dvaju različitih rodova, koje podržava i Stjepko Težak (1990.: 73): „... *bolovi* su pretežno tjelesni, a *boli* pretežno duševne.“ Benešić, JS i HJS ne navode tu značenjsku razliku i navode jedino oba roda i obje množine dvorodnice *bol* s tim što JS preporučuje samo dugu množinu, oblik muškoga roda *bolovi*. Iako je razlika vrlo uvjerljiva, nije poznato kako se to stvarno primjenjuje u jeziku javne komunikacije.

Jesu li muški i ženski rod imenice *varoš* jednako česti i u potpunosti zamjenjivi ili je moguća značenjska razlika koju nudi Anić? Za razliku od ostalih leksikogra-

fa, Anić od samoga početka (1991.) navodi *varoš* kao dvije natuknice i zasebno ih lematizira:

*varoš*¹ : ž reg. ‘manji grad’– *Nova Varoš*

*varoš*² : m reg. ‘težački dio grada primorskog tipa’– *splitski varoš*

Tek izdanje iz 2006. na CD-romu ima izmjenu pa se u lemi natuknice *varoš*¹ uz ž.r. pojavio i m.r., dakle uredništvo očito odustaje od prvotnoga označavanja semema ‘manji grad’ samo ženskim rodом. AR, Maž., Skok, Parčić i JS *varoš* vode kao dvorodnicu dok Šonje navodi isključivo ženski rod za oba značenja.

Šonje navodi kao posebnu natuknicu i *doba* ženskoga roda u značenju ‘vremenska jedinica koja s drugom ili više takvih čini takt’ i time stvara jasnu razliku prema imenici *doba* srednjega roda sa značenjem ‘razdoblje’, ‘vrijeme’. Anić to stručno značenje iz glazbene kulture navodi pod natuknicom *doba* srednji rod, ali nudi primjer ženskoga roda: *naglašena (doba)* ili se pak njegov primjer može tumačiti kao množina srednjega roda. Težak (1991.: 74. – 75.) se također zalaže da *doba* kao glazbeni naziv bude ženskoga roda.

Anić i Šonje navode još četiri imenice izvorno kolebljiva roda koje uvijek jedan od njih dijeli prema značenju dajući jednom od semema različit gramatički rod:

<i>kop</i>	Šonje	m	Anić	1. m ‘rudarski kop’; 2. f ‘kopanje’
<i>kov</i>	Šonje	m	Anić	1. m ‘način i kakvoća kovanja’ 2. m ‘ono što je kovano’ 3. ž zast. ‘kovina, metal’
<i>mlač</i>	Šonje	1. m ‘mladi mjesec’ 2. ž ‘riblji podmladak’	Anić	1.-2. m, ž
<i>mutež</i>	Šonje	1.-3. m	Anić	1. ž ‘mješavina tekućine i taloga’ 2. m ‘postupak onoga koji muti’ 3. m ‘muljanje, muljavina’

Anić kod drugoga semema imenice *kop* navodi ženski rod, ali je primjer muškoga roda (*površinski kop*), pa bi mogla biti riječ o zabuni. Druga pak Anićeva imenica *kov*, ženski rod, ne razlikuje se važnije spram imenice *kov* muškoga roda, jer je riječ o zastarjelu značenju koje Šonje ni ne spominje. Kod natuknice *mlač* Šonje razlikuje značenja ‘mladi mjesec’ muškoga roda i ‘riblji podmladak’ ženskoga roda, što Anić ne čini i za oba semema bilježi dvorodnost. Možda se za značenje ‘mladi mjesec’ može podržati muški rod, koji navodi Šonje, jer je ono naslonjeno na imenicu *mjesec* koja mu kao hiperonim daje svoj muški rod i time stabilizira rod dvorodnice *mlač* navedenoga značenja. Anić ne razlikuje oba značenja i bilježi dvorodnost.¹³ Već je bilo riječi o tome da velik broj izvedenica na -ež ima kolebljiv rod, ali nije sigurno

¹³ Da sporadično može doći do naslanjanja gramatičkoga roda na rod dotičnoga hiperonima potvrđuju neki primjeri: Sarajevo pobijedio Zrinski. (1. 5. 2011.) versus ... Općina Novo Sarajevo ili ... Kako je NK Lučko izgubio na gostovanju 0:1 (19. 3. 2011.) versus Lučko nije uspjelo pobijediti (21. 8. 2011.)

ima li opravdanosti značenjsko razgraničenje gramatičkim rodovima triju semema imenice *mutež* koje nudi Anić.

Polazeći od građe za ovaj rad, može se reći da je pojava razgraničenja značenja višeznačnih (polisemnih) imenica kolebljiva roda pomoću gramatičkoga roda ipak zanemarivo rijetka pojava.

Može li gramatički rod biti pokrajinski i stilski obilježen?

Dakako da ovdje nije riječ o imenicama stabilnoga roda nego o dvorodnicama, u kojih onaj drugi, u pravilu rjeđi, gramatički rod donosi sa sobom nekakvu pokrajinsku ili stilsku obilježenost. U rečenicama *Kupujem novo auto do 200.000 kn.* (6. 8. 2011.) ili *Tko želi novo auto?* (17. 5. 2011.)¹⁴ dvorodnica je *auto* koja uz muški rod, koji podržava i standardni jezik, može vrlo rijetko biti i srednjega roda, ali je taj rod u pravilu obilježen. Na pokrajinsku rasprostranjenost srednjega roda ukazuje i Težak (1990.: 76.): „S autom nije bilo takvih kolebanja, ali ima novoštokavskih sredina gdje se čuje: *naše auto*.“

Može se samo još pridodati da je uporaba srednjega roda u ovome slučaju vezana isključivo za govorni jezik dotičnih novoštokavskih krajeva.

Na drugoj strani gramatički rodovi (m, ž) dvorodnice *dol* ne nose u sebi nikakvu pokrajinsku obilježenost jer su oba nadpokrajinski rasprostranjena, pa Težak (1990.: 73.) s tim u svezi piše: „... *Dol* kao muški rod češći je u svakodnevnom govornom ophođenju, a kao ženski u pjesništvu.“ Dakle, ovdje je riječ samo o stilskoj, vertikalnoj, a ne (i) o pokrajinskoj ili horizontalnoj obilježenosti. Slično je s uporabom ženskoga roda imenica *draž* i *zaborav* na koju upućuje Brozović (1999.: 166., bilješka 87.) kada navodi: „... Hrvatska uzusna norma nesumnjivo prihvaća i riječ *draž*, -i ž. r. i *zaborav*, -vi.“

Hrvatski jezik nasuprot srpskomu jeziku

Rod imenice *zvijer* u hrvatskome je jeziku (standardni i razgovorni) stabilan i isključivo je ženski. Samo tri starija rječnika (Maž., Parčić i AR) upućuju bez preciziranja rasprostranjenosti i na muški rod. Od modernih rječnika jedino JS navodi: *... f na zapadu, m na istoku...* što je u ono vrijeme značilo isto što i danas: hrvatski/srpski. Kakvo je stanje u suvremenome srpskome jeziku upućuju unosi modernih srpskih rječnika. U srpskome rječniku Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika MS (1967.) navode se oba roda s dvama oblicima za množinu: *zveri* f i *zverovi* m. Istovjetne navode ima i M. Moskovljević (1990.) u svojem rječniku Rečnik savremenog srpsko-hrvatskog književnog jezika, kao i veliki rječnik SANU Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika knj. VI (1969.). Naša, ne baš

---

¹⁴ Primjeri preuzeti s mreže.

uvijek pouzdana, anketa je potvrdila isključivo ženski rod za imenicu *zvijer* i oblik u množini *zvijeri*.

Prema Stjepku Težaku (1991.: 76.) i dvorodnica *splav* pokazuje uvjerljivu oprjeku hrvatski/srpski:

„Razlika **velika splav** – **veliki splav** uglavnom se varijantno polarizira. Ženski rod je običniji u hrvatskoj, a muški u srpskoj varijanti.“

Od naših izvora Šonje, Skok i HJS navode za *splav* jedino ženski rod, dok Anić, Parčić, JS i AR navode oba roda, s tim što Anić uz ženski rod u zagradi navodi i muški rod. Naši sudionici ankete također biraju ženski rod za imenicu *splav* stavljajući ga na prvo mjesto (71) dok njih samo šest stavlja muški rod na prvo mjesto. Ostali, do ukupno 85, nisu upotrebljivi jer se navodio i srednji rod ili je unos izostao.

Zaključna razmišljanja

Imenice se u hrvatskome jeziku u pravilu sklanjaju prema jednoj sklonidbi i pripadaju jednom od tri gramatička roda. Dvorodnice su pak imenice koje se mogu sklanjati prema dvjema sklonidbama i time preuzeti osobine nekoga drugog gramatičkog roda. U građi za ovaj rad to su uglavnom imenice koje su sklonjive prema i-vrsti i prema a-vrsti, njih sedamdesetak, a gramatički rod im se koleba između ženskoga i muškoga roda. Samo se manji broj dvorodnica sklanja samo prema jednoj sklonidbi, ali one mogu preuzeti morfosintaktičke osobine dvaju rodova. To su uglavnom posuđenice koje su se analogijom naslonile na hrvatske imenice koje svršavaju na u hrvatskome jeziku neplodni dočetak -o i kolebaju se između muškoga i srednjega roda. Preostaju samo imenice *večer*, *doba* i poimeničeni izraz *hvala* čija kolebanja gramatičkoga roda imaju svoje posebnosti.

Od prvotno 145 imenica prikupljena korpusa, za koje je postojala osnovana sumnja da su dvorodnice, preostalo je njih 91 jer ostale nisu ispunile strogo postavljene kriterije, koji su se temeljili na unosima devet bitnih rječnika i priručnika. Najveću skupinu među uklonjenim dvorodnicama činile su one koje su nekada bile dvorodnice, a čiji se rod u međuvremenu ustalio, a takvih je bilo 26. Neko buduće dijakronijsko istraživanje moglo bi dati preciznije odgovore na tu pojavu. Drugu skupinu od 19 izuzetih imenica činile su one čiji se rod povremeno koleba, ali njihovo kolebanje (još uvijek) ne navode bitni rječnici. Može li se njihovo povremeno kolebanje smatrati rijetkim pogrješkama govornoga jezika ili je ipak riječ o začetku buduće dvorodnosti, pokazat će vrijeme. Treću skupinu od 9 izuzetih dvorodnica čine sporadični unosi u starijim rječnicima, a koje kao leksemi nemaju zadovoljavajuću uporabnu vrijednost, pa ih ne navode ni suvremeni rječnici.

Kolebanje gramatičkoga roda u normativnome se smislu može definirati kao narušavanje jezičnoga sustava, pa suvremeni rječnici hrvatskoga jezika nerado upućuju

na dvorodnost. U Anićevu rječniku (2006.) status dvorodnica ima 27 imenica dok Šonje (2000.) vrlo suženo navodi samo tri dvorodnice (*bol, kop i mlad*).

Postoji opravdana sumnja da su gramatički rodovi dvorodnica vrlo rijetko u potpunosti zamjenjivi i da je u pravilu jedan od njih dominantan, dok je drugi ili rjeđi ili pak u sebi nosi neku obilježnost: u pisanom jeziku, pokrajinski, razgovorno, pjesnički itd. Na pitanje pak ima li u našem korpusu višeznačnih dvorodnica čiji različiti gramatički rodovi služe u razgraničenju pojedinih značenja, može se dati potvrđan odgovor, iako je takvih svega nekoliko i nema naznaka da bi se njihov broj mogao značajnije povećati.

Na pitanje koliki je ukupan broj dvorodnica u hrvatskome jeziku, a koje je postavljeno u uvodu ove studije, nije jednostavno dati odgovor. Polazeći od građe koja je obuhvatila velik broj imenica pod sumnjom da su kolebljiva roda, od kojih mnoge iz različitih razloga nisu bile upotrebljive za daljnje istraživanje, može se reći da ih ima devedesetak, iako ih vjerojatno ima još, pa bi ukupan broj lako mogao prijeći i stotinu. Neka buduća opsežnija istraživanja mogu dati preciznije odgovore na ovo pitanje, pri čemu bi korpusno jezikoslovlje bilo od velike pomoći. Dakako da će pitanje ukupnoga broja dvorodnica u hrvatskome jeziku uvijek ovisiti o postavljenim kriterijima koji definiraju dvorodništvo.

Literatura

- Anić, Vladimir, 2006., Veliki rječnik hrvatskoga jezika, NL, Zagreb
- Babić, Stjepan, 1991., Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Zagreb
- Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko, 2007., Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Babić, Stjepan, 1998., Sročnost u hrvatskome književnome jeziku, Zagreb
- Babić, Stjepan, 1969./1970., Vrst ili vrsta? Jezik, god. 17., str. 20. – 21., Zagreb
- Babić, Stjepan, 1986., 2008., Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku, Zagreb
- Barić, Eugenija i dr., 1999., Hrvatski jezični savjetnik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Barić, Eugenija i dr., 1997., Hrvatska gramatika, ŠK, Zagreb
- Benešić, Julije, 1985. – 1990., Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića, JAZU, Zagreb
- Benešić, Julije, 1949., Hrvatsko-poljski rječnik, Zagreb
- Bošnjak, Tomislava, 2005., Gramatička i semantička kolebljivost dvosložnih imenica sa sufiksom -ež, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knjiga 31., str. 1. – 18., Zagreb
- Brozović, Dalibor, 1999., O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće, u knjizi: M. Samardžija (ur.): Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika, str. 151. – 181., MH, Zagreb
- Ham, Sanda, 2004., Peludne dvojbe, Jezik, god. 51., str. 19. – 31., Zagreb
- Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002., Novi liber, Zagreb

- Ivšić, Stjepan, 1970., Slavenska poredbena gramatika, ŠK, Zagreb
- Klaić, Bratoljub, 1974., 2007., Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod MH, Zagreb
- Mamić, Mile, 1996., Jezični savjeti, HFD, Zadar
- Marković, Ivan, 2007., Imenice hrvatske i-vrste, Lahor, 3., str. 14. – 36., HFD, Zagreb
- Matešić, Josip, 1965. – 1967., Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, 1. – 4., Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Mažuranić, Vladimir, 1908. – 1922., Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, JAZU, Zagreb
- Mokuter, Ivan, 1969., Rod imenice bol u novijoj hrvatskoj književnosti, Zbornik za filologiju i lingvistiku, 12., str. 183. – 194., Novi Sad
- Nametak, Alija, 1967./1968., Kojega je roda imenica Velež? Jezik, god. 15., str. 61.
- Parčić, Dragutin, ³1901., Rječnik hrvatsko-talijanski, Zadar [Pretisak: Zagreb 1995.]
- Peti, Mirko, 2007., Veliki rječnik hrvatskoga jezika (naslov priloga), Prevoditelj, br. 86., Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Raguž, Dragutin, 1997., Praktična hrvatska gramatika, Medicinska naklada, Zagreb
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, 1967., MS – MH, Novi Sad – Zagreb
- Rječnik hrvatskoga jezika, 2000., ur. Jure Šonje, LZ, ŠK, Zagreb
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1880. – 1976., I. – XXIII., JAZU, Zagreb
- Jezični savjetnik s gramatikom, 1971., ur. Slavko Pavešić, MH, Zagreb
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo, ²2007., Gramatika hrvatskoga jezika, ŠK, Zagreb
- Skok, Petar, 1971. – 1974., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, I. – III., Zagreb
- Šamija, Ivan Branko, 2004., Rječnik imotsko-bekijskoga govora, Društvo Lovrećana, Zagreb
- Talanga, Tomislav, 1987., Das Phänomen der Genusschwankung in der deutschen Gegenwartssprache (Diss.), Bonn
- Težak, Stjepko, 1991., Hrvatski naš svagda(š)nji, Zagreb
- Težak, Stjepko, 1999., Hrvatski naš (ne)zaboravljeni, Zagreb
- Težak, Stjepko; Babić, Stjepan, 2004., Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezično obrazovanje, ŠK, Zagreb
- Veber, Adolfo, ³1876., Slovnica hrvatska za srednja učilišta, Zagreb

Sažetak

Tomislav Talanga, Filozofski fakultet, Osijek
UDK 81'366'367.622, izvorni znanstveni rad
primljen 28. travnja 2011., prihvaćen za tisak 26. listopada 2011.

Genusschwankung der Substantive im Kroatischen

Die vorliegende Abhandlung befasst sich mit der Schwankung des grammatischen Genus von Substantiven in der kroatischen Sprache. Das breit angelegte Korpus bietet Einblick in Ausmaße dieser Problematik, aber auch in Möglichkeiten weiterer Forschungen. Durch Unterteilung von Substantiven schwankenden Geschlechts, die es etwa an die hundert gibt, in Untergruppen wurde der Versuch unternommen, die wichtigsten Ursachen und Charakteristika der Genusschwankung von Substantiven im Kroatischen festzulegen.